

ЗГОДА ДОНОРА НА ВИЛУЧЕННЯ АНАТОМІЧНОГО МАТЕРІАЛУ ПІСЛЯ ЙОГО СМЕРТІ (значення та проблемні питання)

Леся Шаповал,

канд. юрид. наук,
старший викладач кафедри цивільного права і процесу
Київського національного університету внутрішніх справ

Трансплантація (пересаджування) органів і тканин – один із напрямів наукоємних медичних послуг. На перших етапах розвитку трансплантології лідерство належало СРСР, але в налагодженні «потокових» операцій вирішальну роль відіграли США. Початковими віхами трансплантології вважають 1954 р., коли Джозеф Мюррей (США) здійснив пересадку нирки, і 1963 р., коли хірург Томас Старзл (США) зробив трансплантацію печінки. У 1967 р. Кристіан Барнард (ЮАР) пересадив серце.

До послуг трансплантологів зверталось багато відомих політиків: колишній президент Польщі Лех Валенса і экс-президент США Білл Клінтон. В американському госпиталі замінили серце экс-президенту Азербайджана Гейдару Алієву і экс-президенту Португалії Жоржі Сампайю.

Слід зазначити, що трансплантологія стала галуззю медицини наприкінці 80-х років ХХ ст. Саме вона породила індустрію з організації постачання донорськими органами. Нелегальна складова цього бізнесу приносить великі гроші й є чимало доказів того, що поставка органів із країн третього світу контролюється організованим злочинним угрупованням із країн Західної Європи.

Проблема із зникненням величезної кількості людей у країні пов'язана з пошуком органів для трансплантації. Жодна держава світу не може забезпечити собі достатню кількість трансплантатів. Таке положення активно використовується транснаціональною організованою злочинністю для створення високоприбуткового чорного ринку донорських органів. Основними постачальниками органів є бездомні та бідні, а також діти.

Правовою основою відносин донорства та трансплантації є Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19.11.1992 р., Закон України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» від 16.07.1999 р., а також, прийняті відповідно до них підзаконні нормативно-правові акти, норми цивільного та сімейного права України. Щодо останніх, то нові Цивільний і Сімейний кодекси України регулюють ці відносини на рівні особистих немайнових прав.

Потреба у досконалії правовій базі трансплантології пов'язана, насамперед, із особливими відносинами між донором і реципієнтом,

специфіка яких полягає у рівному для кожного з них праві на життя. Гарантія основних прав і свобод людини та громадянина, пердусім права на життя, є показником цивілізованості держави, тому в розвинутих країнах здійснення трансплантації органів і тканин регулюється відповідними правовими актами.

З 1999 р. практичну діяльність трансплантологічної служби в Україні регулює Закон України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» (далі – Закон). Цей Закон прийнято з урахуванням сучасного стану науки та рекомендацій Всесвітньої організації охорони здоров'я для визначення умов і порядку застосування трансплантації як спеціального методу лікування. Важливо, що він забезпечує дотримання в Україні прав людини та захист людської гідності при застосуванні трансплантації, здійсненні іншої, пов'язаної з нею, діяльності. Дія цього Закону поширюється на діяльність, пов'язану із взяттям, зберіганням, перевезенням органів, інших анатомічних матеріалів людини й їх трансплантацією, виготовленням біоімплантатів, отриманням і використанням ксенотрансплантатів.

Трансплантологія як медична наука має специфічну термінологію, що присутня в тексті Закону та потребує чіткого юридичного визначення. Так, у ст. 1 Закону тлумачаться терміни «трансплантація», «анатомічні матеріали», «донор», «реципієнт», «біоімплантати», «ксенотрансплантати».

Інтеграція України у світове співтовариство та міжнародне співробітництво вимагає узгодження взаємодії Закону та міжнародних договорів України з питань трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людини, що регламентовано ст. 4, яка встановлює пріоритет міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України [1, с. 84–85].

Проблеми правового регулювання відносин донорства та трансплантації активно досліджувалися такими вченими-юристами, як М. Авдєєв, М. Горелик, О. Красиков, В. Суховерхий, Л. Красавчикова, М. Малєїн, М. Малєїна, О. Тихомиров, Г. Красовський. Але, незважаючи на досягнуті результати у вирішенні як теоретичних, так і практичних питань, пов'язаних з трансплантацією людських органів, це питання залишається не достатньо вивченим.

Теоретично-правова думка розглядає право на донорство та трансплантацію як єдине суб'єктивне право людини [2; 3]. Проте детальний аналіз вітчизняного законодавства дозволяє стверджувати, що це два окремі суб'єктивні права людини: право на донорство та право на трансплантацію. Як висновок, правове забезпечення відносин донорства та трансплантації може характеризуватися й окремими особливостями [4, с. 90].

Метою цієї статті є розгляд питань, пов'язаних з правом на донорство анатомічних матеріалів померлої особи.

Вилучення анатомічних матеріалів у померлих осіб відбувається частіше, ніж від живих донорів. У таких випадках виникають специфічні питання, основними з яких є констатація смерті мозку потенційного донора та питання про право особи розпоряджатися власним тілом та органами після смерті.

На захист прав донора спрямоване положення Закону про те, що смерть потенційного донора констатує консиліум лікарів відповідного закладу охорони здоров'я або наукової установи, однак зазначені лікарі не можуть брати участь у взятті у цього донора анатомічних матеріалів, у їх трансплантації чи виготовленні біоімплантатів. Аналогічна вимога є обов'язковою для виконання згідно з Інструкцією щодо констатації смерті людини на підставі смерті мозку. Такий порядок усуває елемент заінтересованості та суб'єктивності, дозволяє об'єктивно оцінити всі показники та прийняти правильне рішення, беручи до уваги те, що Інструкція допускає за певних умов констатацію смерті мозку на основі тільки клінічних даних. Проте найбільш проблемним і дискусійним питанням після прийняття Закону виявилось питання щодо згоди донора на вилучення анатомічного матеріалу після його смерті. Умови отримання такої згоди визначені ст. 16 Закону, згідно з якою кожна повнолітня дієздатна особа може заявити про згоду або про незгоду стати донором анатомічних матеріалів у разі своєї смерті. За відсутності такої заяви анатомічні матеріали у померлої повнолітньої дієздатної особи можуть бути взяті за згодою подружжя або родичів, які проживали з нею до смерті. Таким чином, Закон виключає з числа потенційних донорів невстановлених осіб і осіб, які не мають родичів, а якщо особа потенційного донора відома, процедура вилучення трансплантативного матеріалу вимагає пошуку близьких родичів для отримання їх дозволу, що часто займає багато часу. Крім того, родичі не завжди дають згоду на вилучення анатомічного матеріалу. Цей факт можна пояснити важкою психоемоційною травмою останніх на момент звернення до них з метою отримання такого дозволу. Таким чином, в умовах лімітованого часу дотримання трансплантологами зазначеної процедури призводить до невиправданої втрати значної частини донорських органів, у зв'язку з чим

провідні спеціалісти-трансплантологи України наголошують на необхідності внесення змін до ст. 16 Закону [5, с. 56].

Питання отримання згоди на вилучення анатомічного матеріалу – одне з найскладніших питань трансплантології, насамперед тому, що пов'язане з правом вибору особи та повагою суспільства до цього вибору після смерті людини. Але це питання не нове, і в деяких країнах застосовуються ефективніші варіанти його вирішення.

У світі існує дві основні юридичні моделі, що законодавчо регулюють процедуру отримання дозволу на вилучення анатомічних матеріалів померлих осіб: «система згоди» та «система відсутності згоди».

В Україні діє «система згоди». Така юридична модель передбачає явно виражену згоду на вилучення анатомічних матеріалів у померлого. За цією системою померлий до своєї смерті робить заяву про те, що він не заперечує проти вилучення органа, або член сім'ї дає згоду на це у випадку, коли померлий не залишив ніякої заяви чи свідчення.

Інша модель отримання згоди на вилучення органа у померлого після смерті називається «система відсутності згоди» і полягає у тому, що органи для пересадки можуть вилучатися з тіла померлого, якщо він за життя не висловлював заперечень щодо цього, або інші особи, близькі померлого не робили заяв у відповідний час про те, що померлий мав би заперечення проти вилучення його органів після смерті.

Наведені системи гарантують право особи віддати свої органи після смерті, одночасно охороняючи її право відмовитися від такого вилучення. Про це може свідчити їх «життєздатність» і успішне застосування на практиці в країнах-лідерах з трансплантології. Так, «система згоди» прийнята в законодавствах США, Канади, Франції, Італії, а «система відсутності згоди» – в Австрії, Бельгії, Данії, Росії [6].

Ситуація, що склалася в українській трансплантології після прийняття Закону, пов'язана не з недосконалістю останнього, а з недосконалістю соціальної структури нашого суспільства. Принципова відмінність наведених систем наочно демонструється у випадку, якщо після смерті особа не залишила ніякого підтвердження свого негативного ставлення до вилучення органа. В такому разі за «системою згоди» на вилучення органа необхідна згода відповідного члена сім'ї, а «система відсутності згоди» ніякої згоди не потребує, якщо члени сім'ї з власної ініціативи не заявлять про негативне ставлення до вилучення донорських органів із свого боку або з боку померлого. Зважаючи на майже повну непоінформованість населення України з правових питань органного донорства, зрозуміло, що майже в усіх випадках вилучення біологічного матеріалу в померлих трансплантологи змушені отримувати згоду родичів померлого [1, с. 87–88].

У зв'язку з цим, пропонуємо доповнити Закон України «Про трансплантацію органів

та інших анатомічних матеріалів людині» ст. 5¹ у такій редакції:

Стаття 5¹. Поінформованість населення про умови та порядок застосування трансплантації як спеціального методу лікування

Поінформованість населення про умови та порядок застосування трансплантації як спеціального методу лікування здійснюється Міністерством охорони здоров'я України в засобах масової інформації.

На нашу думку, до засобів масової інформації можна було б віднести, наприклад, використання в закладах охорони здоров'я стендів, де б містилася докладна інформація про трансплантацію людських органів. Потрібно подавати більше інформації. Дійсно, скільки ефірного часу на телебаченні приділяється рекламі різних медичних препаратів – години, а необхідно всього декілька хвилин, щоб сказати про те, що трансплантація – це можливість зберегти життя людини.

Однак, як зазначив А. Мусієнко, кожна людина повинна мати право самостійно вирішувати питання про можливе вилучення органів з її тіла після смерті для трансплантації, і «система згоди» реалізує це право процедурою документального оформлення згоди у вигляді «картки донора» для особи, яка висловила згоду на вилучення органів з її тіла після смерті.

У США процедура отримання «картки донора», як правило, проводиться при оформленні посвідчення водія. Погоджуючись із думкою А. Мусієнко, хочемо зазначити, що в Україні доцільно було б проводити аналогічну процедуру як при отриманні громадянським посвідчення водія, так і на момент призову на строкову військову службу. Такий підхід дозволив би охопити максимальну кількість повнолітніх, дієздатних, освічених і прогресивно налаштованих осіб, істотно поліпшити ситуацію з донорськими органами в Україні цивілізованим шляхом [1, с. 88].

Всім відомо, що хоча Закон і забороняє продаж людських органів, але таке відбувається.

Як відомо, людина, яка надає свої органи (таємно продає) іншій людині, певним чином ризикує своїм здоров'ям, оскільки не завжди можна передбачити, як вона себе почуватиме після операції з видалення органа та пересадки його іншій особі. Стан здоров'я такої людини може значно погіршитися, що, у свою чергу, може потягти за собою негативні наслідки. Тому, на нашу думку, доцільніше було б більше використовувати трансплантовані органи від померлих осіб.

На думку М. Тутченко (головного позаштатного трансплантолога м. Києва, професора, зав. кафедрою хірургії НМУ ім. А. А. Богомольця, який першим у Києві та другим в Україні здійснив пересадку печінки хворому), ефективний забір органів можливий, як правило, в межах 2–3 діб (особливо у випадку таких делікатних органів, як серце, легені; нирку можна зберігати 24, 48 і навіть 72 го-

дини в стані охолодження, а ось печінку – не більше 12 годин, серце ще менше).

На підставі викладеного та з метою унеможливлення незаконного продажу анатомічних матеріалів, зменшення випадків погіршення здоров'я у донорів, а також запобігання погіршенню стану здоров'я донора, врятування життя інших людей, які потребують негайної пересадки органів або з метою поліпшення стану їх здоров'я, зменшення затрат і ліміту часу на визначення можливості бути донором пропонуємо внести зміни до Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині», а саме доповнити його статтею 16¹ такого змісту:

Стаття 16¹. Документ, який засвідчує письмову згоду на донорство

Письмова згода стати донором анатомічних матеріалів у разі своєї смерті оформляється видачею донору «картки донора».

Спеціально утвореному органом, який здійснює оформлення та видачу «картки донора» є Міністерство охорони здоров'я України.

Згідно з наказом Міністерства охорони здоров'я «Про затвердження Положення про Координаційний центр трансплантації органів, тканин і клітин» від 11.12.2006 р. № 812, цей центр організує та проводить науково-дослідну, організаційну, інформаційну діяльність щодо пріоритетних, фундаментальних і прикладних досліджень у галузі трансплантології, лікувально-профілактичну, виробничу й іншу діяльність відповідно до чинного законодавства України. Центр має вчену раду. Вона є колегіальним дорадчим органом управління науковою та науково-технічною діяльністю Центру. Тому, на нашу думку, *для більш детального та досвідченого розгляду проблемних питань, які порушені нами у статті, необхідно було б їх висунути на розгляд даної вченої ради та остаточно з'ясувати всі переваги і недоліки запропонованих нами пропозицій щодо проблем згоди донора на вилучення анатомічного матеріалу після його смерті.*

Література

1. Мусієнко А. Трансплантація органів та тканин // Прокуратура. Людина. держава. – 2004. – № 5. – С. 84–89.
2. Красавчиков Л. О. Понятие и система личных не связанных с имущественными правами граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации: Дис. ... д-ра юрид. наук. – Екатеринбург, 1994. – 216 с.
3. Малейна М. Н. Личные неимущественные права граждан (понятие, осуществление, защита): Дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 1997. – 196 с.
4. Пунда О. Правове регулювання донорства та трансплантації в Україні // Юридический вестник. – 2003. – № 4. – С. 90–95.
5. Обухова Т. Трансплантология – шанс выжить // Здоровье Украины. – 2000. – № 11.
6. Трансплантология / Под ред. В. Шумакова. – М., 1995. – 137 с.

